

Georg G. Iggers

Η ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑ ΣΤΟΝ ΕΙΚΟΣΤΟ ΑΙΩΝΑ

*Από την επιστημονική αντικειμενικότητα
στην πρόκληση του μεταμοντερνισμού*

•
ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ: ΠΑΡΑΣΚΕΥΑΣ ΜΑΤΑΛΑΣ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΝΕΦΕΛΗ
ΑΘΗΝΑ 1999

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος και ευχαριστίες	9
Εισαγωγή	13

I. Η ΠΡΩΙΜΗ ΦΑΣΗ: Η ΑΝΑΔΕΙΞΗ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΣΕ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΟ ΚΛΑΔΟ

1. Ο κλασικός ιστορισμός ως ιστοριογραφικό μοντέλο	39
2. Η κρίση του κλασικού ιστορισμού	50
3. Η οικονομική και κοινωνική ιστορία στη Γερμανία και οι απαρχές της ιστορικής κοινωνιολογίας	56
4. Αμερικανικές παραδόσεις κοινωνικής ιστορίας	62

II. Η ΜΕΣΗ ΦΑΣΗ: Η ΠΡΟΚΛΗΣΗ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

5. Γαλλία: τα <i>Annales</i>	73
6. Κριτική θεωρία και κοινωνική ιστορία: Η «ιστορική κοινωνική επιστήμη» στην Ομοσπονδιακή Γερμανία	91
7. Η μαρξιστική ιστορική επιστήμη από τον ιστορικό υλισμό στην κριτική ανθρωπολογία	107

III. Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΑΠΕΝΑΝΤΙ ΣΤΗΝ ΠΡΟΚΛΗΣΗ ΤΟΥ ΜΕΤΑΜΟΝΤΕΡΝΙΣΜΟΥ

8. Ο Λώρενς Στόουν και η «αναβίωση της αφήγησης»	129
9. Από τη μακρο- στη μικροϊστορία: Η ιστορία της καθημερινής ζωής	134
10. Η «γλωσσική στροφή»: Το τέλος της ιστορίας ως επιστημονικού κλάδου;	156
11. Από τη σκοπιά της δεκαετίας του 1990	176
Συμπερασματικές παρατηρήσεις	185
Προτεινόμενη βιβλιογραφία	193

Πρόλογος και ευχαριστίες

ΜΙΑ ΠΡΩΤΗ ΜΟΡΦΗ αυτού του βιβλίου στα γερμανικά εκδόθηκε το 1993, και στο μεταξύ μεταφράστηκε στα κινεζικά, στα ιαπωνικά και στα ισπανικά. Το γερμανικό κείμενο βασιζόταν σε μια ανακοίνωση που είχα κάνει σε μια δημόσια συζήτηση που έγινε τον Απρίλιο του 1990 στο Philadelphia Philosophy Consortium με θέμα «Ορθολογικότητα και Ιστορία», και η οποία αφορούσε στην πρόκληση του μεταμοντερνισμού στις ιστορικές σπουδές. Η αγγλική μορφή δεν είναι μετάφραση της γερμανικής, αλλά αποτελεί από πολλές απόψεις ένα νέο βιβλίο που είναι αποτέλεσμα πρόσθετων διαβασμάτων και συζητήσεων, καθώς και της κριτικής απόστασης από το γερμανικό κείμενο την οποία απέκτησα στα τρία χρόνια που μεσολάβησαν.

Δύο παρατηρήσεις: το βιβλίο επιχειρεί μια διεθνή συγκριτική επισκόπηση της ιστορικής σκέψης, η οποία όμως περιορίζεται στις γλώσσες που μπορώ να διαβάσω. Έτσι λοιπόν το βάρος πέφτει στη Μεγάλη Βρετανία και στις Ηνωμένες Πολιτείες, στη Γαλλία και στο Βέλγιο, στη γερμανόφωνη κεντρική Ευρώπη και στην Ιταλία, ενώ υπάρχουν και σποραδικές αναφορές σε μεταφρασμένα πολωνικά και ρωσικά έργα. Αλλά, ακόμα και μέσα σ' αυτά τα πλαίσια, η παρουσίαση των συγγραφέων είναι κατ' ανάγκην πολύ επιλεκτική, και εστιάζεται κυρίως σε ιστορικούς που συνιστούν παραδείγματα σημαντικών τάσεων στην ιστορική επιστήμη.

Χρωστώ μεγάλη ευγνωμοσύνη στους φοιτητές και στους συναδέλφους που στα έξι τελευταία χρόνια μού επέτρεψαν να ελέγξω τις θέσεις μου και που σχολίασαν τις πρώτες μορφές του χειρογράφου. Ιδιαίτερα ευχαριστώ τα μέλη του σεμιναρίου μου στο Πανεπιστήμιο της Δελφίας που διάβασαν και σχολίασαν το γερμανικό χειρόγραφο στη διάρκεια του εξαμήνου που ήμουν εκεί ως επισκέπτης καθηγητής, το καλοκαίρι του 1992, καθώς και πολλούς συναδέλφους και φίλους και στις δύο πλευρές

του Ατλαντικού και στην Ιαπωνία, που επίσης διάβασαν το χειρόγραφο και μου έκαναν κριτικές υποδείξεις, μεταξύ των οποίων οι Werner Berthold, Gerald Diesener, Christoph Dipper, Wolfgang Ernst, Dagmar Friedrich, Akira Hayashima, Wolfgang Hardtwig, Frank Klaar, Wolfgang Küttler, Jonathan Knudsen, Iris Pilling, Lutz Raphael, Anne-Katrin Richter, Hans Schleier, Ulrich Schneekener, Fernando Sánchez Marcos, Christian Simon, B. Sträth, Rudolph von Thadden, Wiebke von Thadden, Edoardo Tortarolo, Johan van der Zande και Peter Walther. Θέλω ακόμα να ευχαριστήσω την Ottavia Niccoli για τις χρήσιμες υποδείξεις της πάνω στην πρόσφατη ιταλική κοινωνική και πολιτισμική ιστορία. Στο Ινστιτούτο Μαξ Πλανκ στο Göttingen βρήκα ένα πολύ πρόσφορο μέρος για να γράψω το μεγαλύτερο μέρος τόσο της γερμανικής όσο και της αγγλικής εκδόχης. Το Ινστιτούτο όχι μόνο μου παρείχε πρόσβαση σε μια εξαιρετική βιβλιοθήκη αλλά και την ευκαιρία να συζητήσω το βιβλίο με ερευνητές οι οποίοι το διάβασαν ολόκληρο ή μεγάλα κομμάτια του, ανάμεσά τους οι Hans-Erich Bödeker, Alf Lüdtke, Otto Gerhard Oexle, Jürgen Schlumbohm και Rudolph Vierhaus. Πολύτιμες ήταν επίσης οι συζητήσεις με τον Jörn Rüsen, ο οποίος με προσκάλεσε σε διάφορες επιστημονικές συναντήσεις στο Κέντρο Διεπιστημονικών Σπουδών στο Bielefeld. Για τη γερμανική έκδοση, η Winfried Hellman των εκδόσεων Vandenhoeck & Ruprecht υπήρξε μια θαυμάσια επιμελήτρια που συναντήθηκε μαζί μου πολλές φορές πριν από τη δημοσίευση, και μου έκανε διεισδυτικές κριτικές παρατηρήσεις. Ιδιαίτερα ευγνώμων είμαι στον Peter Burke που μέσα σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα διάβασε το αγγλικό χειρόγραφο, και έκανε πολύτιμες παρατηρήσεις, τις οποίες και συμπεριέλαβα, καθώς και στους Albert Cremer και Stephen Kaudelka του Ινστιτούτου Μαξ Πλανκ και στον Patrice Veit από τη Mission Historique Française en Allemagne που διάβασαν την αγγλική μορφή του κεφαλαίου για τα *Annales*. Ακόμα, θα ήθελα να ευχαριστήσω τον Karl Sievering από το Ινστιτούτο Μαξ Πλανκ για τη βοήθειά του στους υπολογιστές. Ο Charles Daniello στη Βιβλιοθήκη Lokwood του State University μου προσέφερε πολλές βιβλιογραφικές πληροφορίες. Ευγνώμων είμαι και στο βοηθό μου στο Buffalo, τον Song-Ho Ha, για τη θαυμάσια γραμματειακή και επιστημονική βοήθεια που μου προσέφερε. Το State University της Νέας Υόρκης στο Buffalo είχε την καλοσύνη να ρυθμίσει το πρόγραμμα των σεμιναρίων μου έτσι ώστε να έχω το μεγαλύτερο δυνατό χρόνο για έρευνα και γράψιμο. Το Κέντρο Woodrow Wilson παρείχε την υποστήριξη για ένα ευρύτερο σχέδιο, τμήμα του οποίου ήταν αυτό το βιβλίο, ενώ το

Ίδρυμα Alexander von Humboldt μού παρείχε τα μέσα να περάσω δύο εξάμηνα στη Γερμανία. Είμαι ιδιαίτερα ευγνώμων στη γυναίκα μου, τη Βίλμα, η οποία έλεγξε προσεκτικά τόσο τις γερμανικές όσο και τις αγγλικές μορφές για το ύφος τους και τη λογική τους συνέπεια, και ετοίμασε μια πρώτη μετάφραση στα αγγλικά.

Göttingen, Μάιος 1996

G. G. I.

Εισαγωγή

ΕΧΟΥΝ ΠΕΡΑΣΕΙ πάνω από είκοσι χρόνια από τότε που εκδόθηκε ένα μικρό βιβλίο μου για την τότε κατάσταση των ιστορικών σπουδών στην Ευρώπη, στο οποίο έδειχνα πως οι παραδοσιακές τάσεις ιστοριογραφίας είχαν αντικατασταθεί από νεότερες μορφές ιστορικής έρευνας στις κοινωνικές επιστήμες¹. Οι ιστορικοί σε όλες τις χώρες συμφωνούσαν εν γένει πως η έρευνα, όπως γινόταν διεθνώς από τότε που καθιερώθηκαν οι ιστορικές σπουδές ως επαγγελματικός κλάδος στις αρχές του δέκατου ένατου αιώνα, δεν ανταποκρινόταν ούτε στις κοινωνικές ούτε στις πολιτικές συνθήκες του δεύτερου μισού του εικοστού αιώνα, ούτε στις ανάγκες μιας σύγχρονης επιστήμης. Στο διάστημα όμως που μεσολάβησε οι ιδέες για την ιστορία και την ιστοριογραφία υπέστησαν και πάλι μια βαθιά αλλαγή. Αυτός ο τόμος δεν πρέπει λοιπόν να θεωρηθεί απλώς σαν μια συνέχεια η οποία θα επικαιροποιούσε κατά κάποιον τρόπο την έκδοση του 1975. Έχει κυρίως να κάνει με μερικές καίριες αλλαγές στη σκέψη και στην πρακτική των σύγχρονων ιστορικών. Αν και υπάρχουν πολλές συνέχειες με τις παλιότερες μορφές ιστορικής έρευνας και ιστορικής γραφής, έχουμε έναν ουσιαστικό επαναπροσανατολισμό.

Την τελευταία εικοσαετία όλο και περισσότερο τέθηκαν υπό αμφισβήτηση οι παραδοχές πάνω στις οποίες στηρίχθηκε η ιστορική έρευνα από τότε που η ιστορία αναδείχθηκε σε επαγγελματικό κλάδο το δέκατο ένατο αιώνα. Πολλές από αυτές τις παραδοχές ανάγονται στις αρχές μιας συνεχούς παράδοσης της δυτικής ιστοριογραφίας, δηλαδή στην κλασική αρχαιότητα. Το καινούργιο το δέκατο ένατο αιώνα ήταν η επαγγελματικοποίηση των ιστορικών σπουδών και η συγκέντρωσή τους σε πανεπιστήμια και ερευνητικά κέντρα. Η έννοια της επιστήμης γνώταν.

1. Georg G. Iggers, *New Directions in European Historiography*. Middletown, Conn. 1975, 1984 [Γκέοργκ Ίγκερς, *Νέες κατευθύνσεις στην ευρωπαϊκή ιστοριογραφία*, Αθήνα 1991].

βέβαια, με διαφορετικό τρόπο αντιληπτή από τους ιστορικούς απ' ό,τι από τους θετικούς επιστήμονες, οι οποίοι αναζητούσαν τη γνώση με τη μορφή γενικεύσεων και αφηρημένων νόμων. Για τους ιστορικούς η ιστορία διέφερε από τη φύση γιατί είχε να κάνει με νοήματα όπως αυτά εκφράζονταν στις προθέσεις των ανθρώπων που έκαναν την ιστορία και στις αξίες και στα ήθη που έδιναν συνοχή στις κοινωνίες. Η ιστορία ασχολούνταν με συγκεκριμένα πρόσωπα και συγκεκριμένες κουλτούρες μέσα στο χρόνο. Αλλά οι ιστορικοί συμμερίζονταν γενικά την αισιοδοξία των άλλων επαγγελματιοποιημένων επιστημών πως μια μεθοδολογικά ελεγχμένη έρευνα κάνει εφικτή την αντικειμενική γνώση. Όπως και για τους άλλους επιστήμονες, έτσι και για τους ιστορικούς η αλήθεια συνίστατο στην αντιστοιχία της γνώσης προς μια αντικειμενική πραγματικότητα, η οποία ισοδυναμούσε με το παρελθόν «όπως πράγματι συνέβη»². Η αυτοαναγόρευση της ιστορίας σε επιστημονικό κλάδο σήμανε για τη δουλειά του ιστορικού έναν κάθετο διαχωρισμό μεταξύ επιστημονικού και λογοτεχνικού λόγου. Οι ιστορικοί παρέβλεπαν το βαθμό στον οποίο η έρευνά τους στηριζόταν πάνω σε παραδοχές για την πορεία της ιστορίας και τη δομή της κοινωνίας οι οποίες προκαθόριζαν τα αποτελέσματά της.

→ ΣΥΝΕΧΕΙΕΣ Ο μετασχηματισμός της ιστορίας σε μια θεσμοποιημένη επιστήμη δεν πρέπει, ωστόσο, να μας κάνει να παραβλέψουμε τις συνέχειες με παλιότερες μορφές ιστορικής γραφής. Η ιστοριογραφία του δέκατου ένατου αιώνα είχε πίσω της μια παράδοση που ξεκινούσε από τους μεγάλους ιστορικούς της κλασικής ελληνικής αρχαιότητας. Ακολουθούσε τον Θουκυδίδη στη διάκριση μεταξύ μύθου και αλήθειας, ενώ, ταυτόχρονα, παρήγαγε όλη την έμφαση στον επιστημονικό, και επομένως μη ρητορικό, χαρακτήρα της ιστορικής γραφής, συνέχιζε την κλασική ιστοριογραφική παράδοση δεχόμενη ότι η ιστορία έχει πάντα αφηγηματικό χαρακτήρα. Το πρόβλημα με την ιστορική αφήγηση, ωστόσο, είναι, όπως έδειξε ο Χέντεν Χουάιτ³ και άλλοι σύγχρονοι θεωρητικοί της ιστορίας, ότι, ενώ ξεκινά με βάση εμπειρικά τεκμηριωμένα γεγονότα, έχει απαραίτητα ανάγκη τη βοήθεια της φαντασίας για να τα τοποθετήσει μέσα σε

2. Βλ. Leopold von Ranke, «Preface to the First Edition of *Histories of the Latin and Germanic Nations*», στο Leopold von Ranke, *The Theory and Practice of History*, επιμ. Georg G. Iggers και Konrad von Moltke, Ινδιανάπολις 1973, σ. 137.

3. Βλ. Hayden White, *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*, Βαλτιμόρη 1973· *The Content of the Form: Narrative Discourse and Historical Representation*, Βαλτιμόρη 1987.

μια συνεκτική διήγηση. Έτσι λοιπόν, σε κάθε ιστορικό λόγο παρεισφρεί ένα στοιχείο μυθοπλασίας.

Επομένως, η ρήξη ανάμεσα στην «επιστημονική» ιστορία του δέκατου ένατου αιώνα και στις παλιότερες λογοτεχνικές ιστοριογραφικές παραδόσεις δεν ήταν τόσο μεγάλη όσο την παρουσίασαν πολλοί ιστορικοί του δέκατου ένατου αιώνα. Ο «επιστημονικός» ιστορικός λόγος εμπεριείχε τη λογοτεχνική φαντασία, ενώ και η παλιότερη λογοτεχνική παράδοση αναζητούσε και αυτή την αλήθεια για να αναπλάσει το πραγματικό παρελθόν. Ο «επιστημονικός» προσανατολισμός από την εποχή του Λέοπολντ φον Ράνκε συμμεριζόταν τρεις βασικές παραδοχές της συγγραφικής παράδοσης που ξεκινούσε από τον Θουκυδίδη κι έφτανε στον Γίββωνα: ① Δέχονταν μια θεωρία αντιστοιχίας για την αλήθεια, θεωρώντας πως η ιστορία απεικονίζει ανθρώπους που πραγματικά υπήρξαν και πράξεις που πραγματικά συνέβησαν. ② Έπαιρναν ως δεδομένο πως οι ανθρώπινες πράξεις καθρεφτίζουν τις προθέσεις των δρώντων υποκειμένων και πως το χρέος του ιστορικού είναι να κατανοήσει αυτές τις προθέσεις έτσι ώστε να οικοδομήσει ένα συνεκτικό ιστορικό αφήγημα. ③ Λειτουργούσαν με βάση μια μονοδιάστατη, διαχρονική αντίληψη του χρόνου, σύμφωνα με την οποία τα μεταγενέστερα γεγονότα έπονται των προγενέστερων σε μια συνεπή διαδοχή. Αυτές οι παραδοχές για τη χρονική πραγματικότητα, την προθετικότητα και τη χρονική διαδοχή καθόριζαν τη δομή της ιστορικής γραφής από τον Ηρόδοτο και τον Θουκυδίδη μέχρι τον Ράνκε, κι από τον Ράνκε μέχρι και τον εικοστό αιώνα. Αυτές ακριβώς οι παραδοχές είναι που αμφισβητήθηκαν βαθμιαία στην πρόσφατη ιστορική σκέψη.

Πιστεύω ότι μπορούμε να διακρίνουμε δύο πολύ διαφορετικές κατευθύνσεις ιστορικής σκέψης στον εικοστό αιώνα. Η πρώτη σχετίζεται με το μετασχηματισμό της αφηγηματικής, γεγονοτολογικής ιστορίας, που χαρακτήριζε την επαγγελματική ιστοριογραφία το δέκατο ένατο αιώνα, στις κοινωνικο-επιστημονικού προσανατολισμού μορφές ιστορικής έρευνας και γραφής του εικοστού αιώνα. Αμφισβήτησε θεμελιώδεις παραδοχές της παραδοσιακής ιστοριογραφίας, άφησε όμως άθικτες τις βασικές παραδοχές που σκιαγραφήθηκαν πιο πάνω. Τα διάφορα είδη αυτής της κοινωνικο-επιστημονικού προσανατολισμού ιστορίας καλύπτουν ένα μεθοδολογικό και ιδεολογικό φάσμα που εκτείνεται από τις ποσοτικές κοινωνιολογικές και οικονομικές προσεγγίσεις και το στρουκτουραλισμό της σχολής των Annales ως τη μαρξιστική ταξική ανάλυση. Όλες αυτές οι προσεγγίσεις επιδιώκουν, με διαφορετικούς τρόπους, να προσεγγίσουν

μυθεπλασία

Παραδοχές του Α. Γίβωνα

Wells

social causes

την ιστορική έρευνα στο πρότυπο των φυσικών επιστημών. Ενώ η παραδοσιακή ιστοριογραφία τόνιζε το ρόλο των ατόμων και τα στοιχεία προθετικότητας τα οποία δεν επιδέχονταν αναγωγή σε αφθρημένες γενικεύσεις, οι νέες μορφές κοινωνικής ιστορίας έδιναν έμφαση στις κοινωνικές δομές και στις διαδικασίες κοινωνικών αλλαγών. Παρ' όλα αυτά, συμμερίζονταν δύο κρίσιμης σημασίας αντιλήψεις της παλιότερης ιστοριογραφίας. Η μία ήταν η πεποίθηση πως η ιστορία έχει να κάνει μ' ένα πραγματικό αντικείμενο προς το οποίο πρέπει να αντιστοιχούν οι αφηγήσεις των ιστορικών. Αυτή η πραγματικότητα δεν μπορεί, βέβαια, να συλληφθεί άμεσα, αλλά, όπως σε όλες τις επιστήμες, πρέπει να διαμεσολαβείται από τις έννοιες και τις νοητικές κατασκευές των ιστορικών, οι οποίες όμως αποσκοπούν πάντοτε στην αντικειμενική γνώση. Οι νέες κοινωνικο-επιστημονικές προσεγγίσεις άσκησαν σε πολλά σημεία κριτική στην παλιότερη ιστοριογραφία: επικεντρωνόταν υπερβολικά πάνω στα άτομα, ιδιαίτερα στους «μεγάλους άνδρες», και στα γεγονότα. σαν να ήταν αυτά το αντικείμενο της ιστορίας, και παραμελούσε το ευρύτερο πλαίσιο μέσα στο οποίο αυτά λειτουργούσαν. Μ' αυτή την έννοια, οι κοινωνικο-επιστημονικές προσεγγίσεις, είτε μαρξιστικές, είτε προσωπικές, είτε της σχολής των Annales, αντιπροσώπευαν έναν εκδοτικό ριζισμό της ιστορίας, την ένταξη δηλαδή ευρύτερων τμημάτων του πληθυσμού κι ένα άνοιγμα της ιστορικής οπτικής από την πολιτική στην κοινωνία. Κατηγορούσαν τις παλιότερες προσεγγίσεις όχι γιατί ήταν επιστημονικές, αλλά γιατί δεν ήταν αρκετά. Αμφισβητούσαν μια από τις βασικές παραδοχές αυτής της παλιότερης προσέγγισης, δηλαδή ότι η ιστορία ασχολείται με το συγκεκριμένο και όχι με γενικεύσεις, ότι έχει στόχο να «κατανοήσει», και όχι να «εξηγήσει», και διατείνονταν πως, αντιθέτως, όλες οι επιστήμες, συμπεριλαμβανομένης και της ιστορίας, οφείλουν να περιέχουν αιτιακές εξηγήσεις.

Υπάρχει κι ένα δεύτερο σημείο συμφωνίας μεταξύ της παλιότερης παράδοσης και των κοινωνικο-επιστημονικών προσεγγίσεων. Και οι δύο λειτουργούσαν βάσει μιας γραμμικής αντίληψης του χρόνου, μιας αντίληψης πως η ιστορία έχει συνέχεια και κατεύθυνση, πως υπάρχει πράγματι η ιστορία ως ένα πράγμα, κι όχι μια πολλαπλότητα ιστοριών. Αυτή η αντίληψη για την ιστορία παίρνει διαφορετική μορφή στην παλιά συμβατική ιστοριογραφία και στις μεταγενέστερες κοινωνικο-επιστημονικές προσεγγίσεις. Ο Ράνκε είχε απορρίψει την αντίληψη της φιλοσοφίας της ιστορίας που προϋπέθετε ένα σχήμα καθολικής ιστορίας, ωστόσο δεχόταν ως δεδομένο πως η ιστορία διέθετε μια εσωτερική συνοχή, και

ΕΔΥΤΙΜΙΣΜΟΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

17

εξέλιξη⁴, και έδινε μια προνομιακή θέση στην ιστορία της Δύσης. Οι κοινωνικο-επιστημονικοί προσανατολισμοί ιστορικοί είχαν την τάση να πιστεύουν ότι, τουλάχιστον η ιστορία της σύγχρονης εποχής, ακολουθεί μια σαφή κατεύθυνση. Αν και λίγοι θα συμφωνούσαν με μια έννοια της προόδου που αποδίδει σ' αυτή την κατεύθυνση έναν ευεργετικό χαρακτή-
ρα, οι περισσότεροι λειτουργούσαν βάσει μιας αντίληψης περί «εχθρο-
νισμού» ή προαδευτικού «εξορθολογισμού» που δίνει συνοχή στην ιστορι-
κή εξέλιξη. Η ιστορία του σύγχρονου δυτικού κόσμου κατέχει και εδώ προνομιούχο θέση. Η παγκόσμια ιστορία ταυτίζεται με τον εκδυτικισμό.

Αυτές οι παραδοχές δέχθηκαν από τα τέλη του δέκατου ένατου αιώνα την εντεινόμενη αμφισβήτηση της φιλοσοφικής σκέψης. Όμως μόνο στο τελευταίο τέταρτο του αιώνα μας οι αμφιβολίες που παρήγαγε αυτή η αμφισβήτηση επηρέασαν σοβαρά το έργο των ιστορικών. Αυτός ο επαναπροσανατολισμός της ιστορικής σκέψης ανακλούσε θεμελιακές αλλαγές στην κοινωνία και στην κουλτούρα. Από μια άποψη, όταν το παράδειγμα επαγγελματικής ιστοριογραφίας που εισήγαγε ο Ράνκε κα-
θιερώθηκε ως διεθνής κανόνας των ιστορικών σπουδών είχε γίνει ήδη Ρανκε
αναντίστοιχο με τις κοινωνικές και πολιτικές πραγματικότητες. Ο Ράν-
κε ήταν γέννημα-θρέμμα της εποχής της Παλινόρθωσης που διαδέχθη-
κε τη Γαλλική Επανάσταση και τους Ναπολεόντειους Πολέμους. Η πολιτική
ιστορία
δίου...
αντίληψή του για το κράτος βασιζόταν στην πολιτική πραγματικότητα της προ του 1848 Πρωσίας, δηλαδή της Πρωσίας πριν από την εγκα-
θίδρυση αντιπροσωπευτικών θεσμών και πριν από την εκβιομηχάνιση και τις κοινωνικές της συνέπειες. Εξ ου και η έμφαση στην προτεραιό-
τητα της πολιτικής, μιας πολιτικής σχετικά αποκομμένης από τις οι-
κονομικές και κοινωνικές δυνάμεις, και η σχεδόν αποκλειστική στήριξη
στα επίσημα κρατικά έγγραφα. Όταν στα τέλη του δέκατου ένατου αιώνα το παράδειγμα αυτό έγινε το μοντέλο της επαγγελματικής ιστο-
ριογραφίας στη Γαλλία⁵, στις Ηνωμένες Πολιτείες⁶ και αλλού, οι κοι-
νωνικές και πολιτικές συνθήκες που προϋπέθετε είχαν κιόλας εκ βά-
θρων αλλάξει.

4. Βλ. Leopold von Ranke, «On the Character of Historical Science», στο *The Theory and Practice of History*, σ. 33-46· και «The Great Powers», στο *ibid*, σ. 100.

5. Βλ. William Keylor, *Academy and Community: The Foundation of the French Historical Profession*, Καμπριτζ, Μασσ. 1975.

6. Βλ. John Higham, *History: Professional Scholarship in America*, Βαλτιμόρη, 1983· Peter Novick, *That Noble Dream: The «Objectivity Question» and the American Historical Profession*, Καμπριτζ 1988.

ΠΡΟΤΕΡΑΙΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

ΚΡΑΤΟΣ

Στο γύρισμα του αιώνα, οι ιστορικοί στη Γαλλία, στο Βέλγιο, στις Ηνωμένες Πολιτείες, στις Σκανδιναβικές Χώρες, ακόμα και στη Γερμανία, άρχισαν να ασκούν κριτική στο ρανκικό παράδειγμα και να αναζητούν μια ιστορία που θα έπαιρνε υπόψιν της τους κοινωνικούς και οικονομικούς παράγοντες⁷. Μια τέτοια ιστορία θα έπρεπε απαραίτητως να εγκαταλείψει την επικέντρωση σε γεγονότα και προσωπικότητες, για να δώσει το βάρος στις κοινωνικές συνθήκες μέσα στις οποίες εντάσσονται αυτά. Ο εκδημοκρατισμός και η ανάδυση μιας μαζικής κοινωνίας απαιτούσαν επίσης μια ιστοριογραφία που να παίρνει υπόψιν της το ρόλο και τις συνθήκες ζωής ευρύτερων τμημάτων του πληθυσμού. Έτσι, μέσα από διαφορετικές οπτικές, οι Νέοι Ιστορικοί στις Ηνωμένες Πολιτείες, ο κύκλος γύρω από τον Henri Berg στη Γαλλία και τον Henri Pirenne⁸ στο Βέλγιο, καθώς και οι μαρξιστές γενικά στην ηπειρωτική Ευρώπη ενσωμάτωσαν στη δουλειά του ιστορικού τις ιδιαίτερες αντιλήψεις τους περί κοινωνικής επιστήμης. Ενώ οι συμβατικές μορφές πολιτικής και διπλωματικής ιστορίας κυριαρχούσαν στον κλάδο μέχρι και αρκετά χρόνια μετά το 1945, άρχισε να δίνεται όλο και μεγαλύτερη σημασία στην κοινωνική ιστορία, και οι συστηματικές κοινωνικές επιστήμες να παίζουν έναν όλο και πιο σημαντικό ρόλο στο έργο των ιστορικών. Αυτόν το μετασχηματισμό περιέγραφε το προ εικοσαετίας βιβλίο μου.

Όμως η αισιοδοξία ως προς τη φύση και την πορεία του σύγχρονου κόσμου πάνω στην οποία βασιζόταν η κοινωνική ιστορία κλονίστηκε από θεμελιακές αλλαγές που επήλθαν στη δομή της κοινωνικής ύπαρξης στον ύστερο βιομηχανικό κόσμο. Οι κοινωνικο-επιστημονικές κατεύθυνσης ιστορικοί είχαν μια πιο δυναμική σύλληψη του σύγχρονου κόσμου από τη ρανκική σχολή. Θεωρούσαν τη συνεχή οικονομική ανάπτυξη και την εφαρμογή της επιστημονικής ορθολογικότητας στη διεύθυνση της κοινωνίας ως θετικές αξίες που καθορίζουν τη σύγχρονη ύπαρξη.

Από το δεύτερο κιόλας μισό του δέκατου ένατου αιώνα αυτές οι παραδοχές για την πορεία της ιστορίας είχαν γίνει αντικείμενο μιας ανελέητης κριτικής από τον Γιάκομπ Μπούρκχαρτ⁹ και τον Φρήντριχ

7. Βλ. π.χ., το τμήμα «Historical Science», στο *Congress of Arts and Sciences: Universal Exposition, St. Louis 1904*, τόμοι 2, Βοστώνη 1906.

8. Βλ. Bryce Lyon, *Henri Pirenne: A Biographical and Intellectual Study*, Ghent 1974.

9. Βλ. του Burckhardt, *Reflections on History*, Ινδιανάπολις 1979, και *Briefe*, 10 τόμοι, Βασιλεία 1949-86.

προηγμένο
Β.Β.Γ.Ο

1850

1160

Νίτσε¹⁰. Αυτές οι νέες απαισιοδοξίες επανεμφανίστηκαν στις φιλοσοφικές συζητήσεις και στους στοχασμούς πάνω στην κατάσταση της σύγχρονης κουλτούρας στη διάρκεια του πρώτου μισού του εικοστού αιώνα, αλλά δεν επηρέασαν σοβαρά την πρακτική των ιστορικών μέχρι τη δεκαετία του 1960. Η δεκαετία του 1960 υπήρξε, από πολλές απόψεις, το σημείο καμπής στο οποίο εκδηλώθηκε έντονα η συνείδηση της κρίσης της σύγχρονης κοινωνίας και κουλτούρας, που από καιρό προετομαζόταν. Μόνον τότε γίνονται αισθητές οι νέες συνθήκες που είχε δημιουργήσει ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος, όπως το τέλος των αποικιακών αυτοκρατοριών και το ότι και οι μη δυτικοί λαοί είχαν και αυτοί μια ιστορία¹¹. Στο εσωτερικό των δυτικών κοινωνιών τη θέση των παλιότερων αντιλήψεων περί εθνικού consensus, οι οποίες επαναλαμβάνονται και σε κείμενα της δεκαετίας του 1950¹², πήρε μια μεγαλύτερη συνειδητοποίηση των διαφοροποιήσεων μέσα στα εδραιωμένα έθνη-κράτη. Η Άλλη Αμερική¹³ του Michael Harrington (1961) έδινε μια εικόνα της αμερικανικής κοινωνίας πολύ διαφορετική από τις αισιόδοξες απόψεις ιστορικών σαν τον Daniel Boorstin¹⁴ και κοινωνιολόγων σαν τον Daniel Bell¹⁵. Αλλά οι μαρξιστικές ταξικές αντιλήψεις φαίνονταν ανεπαρκείς μέσα σ' ένα περιβάλλον που ενδιαφερόταν όλο και περισσότερο για άλλες κατηγοριοποιήσεις όπως: φύλο, φυλή, εθνοτική ταυτότητα, και τρόπος ζωής. Το πέρασμα από τη βιομηχανική κοινωνία σε μια κοινωνία της πληροφορίας είχε ακόμα μεγαλύτερες επιπτώσεις στη συνείδηση. Για πρώτη φορά είχαμε μια βαθιά επίγνωση των αρνητικών πλευρών της οικονομικής ανάπτυξης και των απειλών που σήμαινε για την περιβαλλοντική ισορροπία. Οι πλήρεις διαστάσεις του Ολοκαυτώματος δεν έγιναν κοινή

ΜΕΤΑ 20
1960

ΜΑΡΞΙΣΤΙΚΗ
ΑΝΕΠΑΡΚΕΙΑ
ΦΥΛΟ
ΦΥΛΗ
ΤΡΟΠΟΣ ΖΩΗΣ

10. Π.χ. Friedrich Nietzsche, «On the Uses and Disadvantages of History for Life», στο *Untimely Meditations*, Καίμπριτζ 1983. [«Vom Nutzen und Nachteil der Historie für das Leben», *Unzeitgemässe betrachtungen*, 1874 - «Ωφέλεια και μειονεκτήματα της Ιστορίας για τη ζωή» στο *Ανεπίκαιροι στοχασμοί*, Θεσσαλονίκη 1996]. Βλ. επίσης, Allan Megill, *Prophets of Extremity: Nietzsche, Heidegger, Foucault, Derrida*, Μπέρκλεϋ 1985.

11. Eric Wolf, *Europe and the People Without History*, Μπέρκλεϋ 1982.

12. John Higham, «Beyond Consensus: The Historian as Moral Critic», *American Historical Review* 57 (1961-62), σ. 609-625.

13. Michael Harrington, *The Other America: Poverty in the United States*, Βαλτιμόρη 1962.

14. Βλ. Daniel Boorstin, *The Genius of American Politics*, Σικάγο 1953.

15. Daniel Bell, *The End of Ideology: On the Exhaustion of Political Ideas in the Fifties*, Νέα Υόρκη 1960.

συνείδηση αμέσως με το τέλος του Β' Παγκόσμιου Πολέμου, αλλά μόνο μετά από ένα διάστημα, όταν πλέον μια νεότερη γενιά είχε αποκτήσει μια κριτική στάση. Οι καταστρεπτικές δυνατότητες της διαδικασίας του πολιτισμού πέρασαν στο κέντρο της συνείδησης.

Αυτές οι μεταμορφώσεις της συνείδησης είχαν διάφορες επιπτώσεις για τον ιστορικό. Για πολλούς σηματοδοτούσαν το τέλος της «μεγάλης αφήγησης»¹⁶. Η Δύση φαινόταν όλο και περισσότερο ως απλώς ένας ακόμα πολιτισμός, μεταξύ πολλών άλλων, κανείς από τους οποίους δεν μπορούσε να διεκδικήσει την πρωτοκαθεδρία. Ομοίως, και η νεωτερικότητα έχασε τη μοναδικότητά της. Ο Όσβαλντ Σπένγκλερ είχε από σχετικά νωρίς κάνει λόγο για πολλούς πολιτισμούς οι οποίοι όμως, κατ' αυτόν, ακολουθούσαν ένα κοινό μοτίβο εξέλιξης¹⁷. Ο Μαρκ Μπλοχ και ο Φερνάν Μπρωντέλ είχαν ήδη από τις δεκαετίες του 1930 και του 1940 εγκαταλείψει την αφηγηματική ιστορία που παρακολουθούσε μια διαδοχή γεγονότων, για να υιοθετήσουν μια ιστορία που εξέταζε τις συνθήκες σε μια συγκεκριμένη χρονική περίοδο¹⁸. Ο Μπούρκχαρτ, από μια πολύ διαφορετική οπτική, είχε ήδη επιχειρήσει κάτι παρόμοιο¹⁹. Αλλά ακόμα και μια συγκεκριμένη εποχή δεν συνιστούσε μια συμπαγή ενότητα, όπως τόνισε ο Μπρωντέλ εξετάζοντας το δέκατο έκτο αιώνα από τρεις διαφορετικές χρονικές οπτικές²⁰. Ο χρόνος με τη νεωτέρω έννοια, ως μια αντικειμενική οντότητα, ή με την καντιανή έννοια, ως μια οικουμενική κατηγορία της σκέψης, δεν υπήρχε πλέον. Ο ιστορικός χρόνος παραλλάσσει, σύμφωνα με τον Μπρωντέλ, ανάλογα με το αντικείμενο της μελέτης, κάθε φορά έχει διαφορετική ταχύτητα και ρυθμό,

16. Βλ. Allan Megill, «Grand Narratives and the Discipline of History», Σικάγο 1995 στο Frank Ankersmit και Hans Kellner (επιμ.), *A New Philosophy of History*, Σικάγο 1995, σ. 151-173.

17. Oswald Spengler, *The Decline of the West*, τόμοι 2, Νέα Υόρκη, 1926 [*Der Untergang des Abendlandes*, Μόναχο 1923].

18. Marc Bloch, *La Société féodale*, τόμοι 2, Παρίσι 1939-40. Στα αγγλικά, *Feudal Society*, Σικάγο 1964 [*Η φεουδαλική κοινωνία*, Αθήνα 1987]. Fernand Braudel, *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*, Παρίσι 1949, 2η συμπληρωμένη έκδοση, τόμοι 2, Παρίσι, 1966· στα αγγλικά: *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*, τόμοι 2, Νέα Υόρκη 1972-74 [*Η Μεσόγειος και ο μεσογειακός κόσμος την εποχή του Φιλίππου Β' της Ισπανίας*, τόμοι 3, Αθήνα 1991-1998].

19. Π.χ. *The Civilization of the Renaissance in Italy*, Νέα Υόρκη 1945 [*Die Kultur der Renaissance in Italien*, 1860· Ο πολιτισμός της Αναγέννησης στην Ιταλία, Αθήνα 1997].

20. Βλ. F. Braudel, *La Méditerranée et le monde méditerranéen*.

Annales

ΧΡΟΝΟΣ

ανάλογα με το αν ο ιστορικός έχει να κάνει με μεγάλες επικαλύπτουσες δομές μέσα στις οποίες η φυσική, η κοινωνική, η οικονομική και η πολιτισμική ιστορία προχωρούν με αργές αλλαγές, ή με το γρήγορο σφυγμό της πολιτικής ιστορίας. Αλλά και εντός ενός δεδομένου κοινωνικού πλαισίου, μπορούν να συνυπάρχουν ή να ανταγωνίζονται διαφορετικές αντιλήψεις του χρόνου, όπως στη διάκριση που κάνει ο Ζακ Λε Γκοφ ανάμεσα στο χρόνο του ιερωμένου και στο χρόνο του εμπόρου το Μεσαίωνα²¹, ή στην απόψη του Έντουαρντ Π. Τόμσον για τη σύγκρουση μεταξύ προβιομηχανικού και βιομηχανικού χρόνου κατά την εποχή της ανάδυσης του βιομηχανικού καπιταλισμού²². Οι διεκδικήσεις τμημάτων του πληθυσμού που ήταν ως τότε αποκλεισμένα από τις ιστορικές αφηγήσεις, και πρωτίστως των γυναικών και των εθνοτικών μειονοτήτων, οδήγησε στη δημιουργία νέων ιστοριών, μερικές φορές ενσωματωμένων σε μια μεγαλύτερη αφήγηση, συχνά όμως ανεξάρτητα από αυτήν.

Αυτός ο κατακερματισμός του αντικείμενου της ιστορίας δεν συνιστούσε από μόνος του απεμπόλιση ιστορικών ενδιαφερόντων. Από πολλές απόψεις το εύρος της ιστορικής γραφής μεγάλωσε εντυπωσιακά τα τελευταία τριάντα χρόνια. Οι νεότερες ιστορίες αμφισβητούσαν πράγματι την παραδοσιακή ιστοριογραφία, η οποία επικέντρωνε την προσοχή της στις πολιτικές και κοινωνικές ελίτ, και επιδίωκαν την ένταξη των τμημάτων του πληθυσμού που είχαν για πολύ καιρό αγνοηθεί. Προσέφεραν μια «ιστορία από τα κάτω», η οποία όχι μόνον περιελάμβανε και τις γυναίκες αλλά εισήγε και μια φεμινιστική οπτική. Αμφισβητούσαν επίσης τις κοινωνικο-επιστημονικές προσεγγίσεις οι οποίες τοποθετούσαν στο κέντρο της ιστορίας μεγάλες απρόσωπες δομές δίχως να θέτουν το ζήτημα των πραγματικών σχέσεων εξουσίας περισσότερο απ' όσο το έθετε η παλιότερη πολιτική ιστορία. Αν η κοινωνικο-επιστημονικού προσανατολισμού ιστορία είχε θελήσει να αντικαταστήσει τη μελέτη της πολιτικής με τη μελέτη της κοινωνίας, η νέα ιστορία στρεφόταν τώρα στη μελέτη της κουλτούρας αποδίδοντας έμφαση στις συνθήκες της καθημερινής ζωής και της καθημερινής εμπειρίας. Από την άποψη αυτή η έμφαση του μαρξισμού στον κεντρικό ρόλο της πολιτικής και της

21. Βλ. Jacques Le Goff, *Time, Work and Culture in the Middle Ages*, Σικάγο 1980 [*Pour une autre Moyen Âge: temps, travail et culture en Occident: 18 essais*, Παρίσι 1977].

22. Edward P. Thompson, «Time, Work-Discipline and Industrial Capitalism», *Past and Present* 38 (1967), σ. 56-97.

πολιτική — Κοινωνία — Κουλτούρα

οικονομίας ως των κατεχοχών χώρων της εξουσίας και της εκμετάλλευσης είχε παραμείνει και αυτή πολύ στεγανή απέναντι στα πραγματικά ενδιαφέροντα και έγνοιες των ζωντανών ανθρώπων. Οι τελευταίες τρεις δεκαετίες όχι μόνο δεν έδειξαν πτώση του ιστορικού ενδιαφέροντος, αλλά γνώρισαν μια αληθινή έκρηξη ιστορικών χειμένων καθώς διάφορες πληθυσμικές ομάδες επιχειρούσαν να εδραιώσουν τις ιδιαίτερες ταυτότητές τους σε αντιδιαστολή με τα ευρύτερα, παραδοσιακά εθνικά σύνολα.

- Πιο σοβαρή όμως υπήρξε η αμφισβήτηση γενικά κάθε δυνατότητας άσκησης αντικειμενικής ιστορικής έρευνας. Η απογοήτευση από το σύγχρονο δυτικό πολιτισμό δημιούργησε μια όλο και βαθύτερη αντίδραση απέναντι στη σύγχρονη επιστημονική οπτική. Ανθρωπολόγοι σαν τον Κλωντ Λεβί-Στρώς δεν δέχονταν ότι η σύγχρονη επιστημονική ορθολογικότητα προσέφερε οποιοδήποτε πλεονέκτημα σε σχέση με την «άγρια» μυθική σκέψη στην αντιμετώπιση της ζωής²³. Από την εποχή της συστηματοποίησης της κριτικής των πηγών από τον Ράνκε τη δεκαετία του 1820, μέχρι την προσπάθεια του Robert Fogel τη δεκαετία του 1970 να κάνει την ιστορία μια επιστήμη που να δουλεύει με ποσοτικοποιήσιμα θεωρητικά μοντέλα²⁴, οι ιστορικοί θεωρούσαν πως υπάρχουν πραγματικά αντικείμενα της ιστορικής έρευνας που είναι προσεγγίσιμα μέσω ρητώς διατυπωμένων ερευνητικών μεθόδων. Αυτή η πεποίθηση αντιστοιχούσε σε μια κάθετη διαχωριστική γραμμή ανάμεσα σε ιστορικό και λογοτεχνικό λόγο, και σε μια οριοθέτηση ανάμεσα στον τρόπο που δουλεύει ο ιστορικός που θεωρεί τον εαυτό του επιστήμονα και στη μέθοδο του συγγραφέα της εκλαϊκευμένης ιστορίας που γράφει περισσότερο για τη λογοτεχνική ποιότητα του έργου του. Ο Νίτσε είχε ήδη στα πρώιμα έργα του, στη Γέννηση της τραγωδίας (1872) και στο Ωφέλεια και μειονεκτήματα της Ιστορίας για τη ζωή (1874), αρνηθεί τη δυνατότητα αλλά και τη χρησιμότητα της ιστορικής έρευνας και της επιστημονικής ιστοριογραφίας. Πίστευε πως όχι μόνον το αντικείμενο της έρευνας καθοριζόταν από τα συμφέροντα και τις προκαταλήψεις του ιστορικού αλλά κι ότι η πίστη, πάνω στην οποία βασιζόταν η δυτική σκέψη από τον καιρό του Σωκράτη και του Πλάτωνα, πως υπάρχει μια αντικειμενική αλήθεια που είναι ανεξάρτητη από την υποκειμενικότητα του στοχαστή, δεν στηριζόταν πουθενά. Για τον Νί-

23. Claude Lévi-Strauss, *Savage Mind*, Σικάγο 1968. [*La pensée sauvage*, Παρίσι 1962: *Άγρια σκέψη*, Αθήνα 1977].

24. Βλ. Robert Fogel και Geoffrey Elton, *Two Ways to the Past? Two Views of History*, New Haven 1983.

τσε, όπως και πριν απ' αυτόν για τον Μαρξ, η γνώση είναι ένα μέσο άσκησης εξουσίας²⁵. Αλλά ο Νίτσε δεν συμμεριζόταν την πεποίθηση του Μαρξ ότι η αποκάλυψη των ιδεολογικών παραγόντων που παρεμβαίνουν στη γνώση θα μπορούσε να οδηγήσει σε μια αντικειμενική γνώση. Θεωρούσε την ιστορία του φιλοσοφικού ορθού λόγου από την εποχή του Σωκράτη και μετέπειτα σαν μια μορφή του παράλογου, έναν αποτελεσματικό τρόπο για επιβεβαίωση της αυθεντίας και της εξουσίας. Αρνιόταν έτσι την προτεραιότητα της λογικής, της σωκρατικής για παράδειγμα, έναντι της προ-λογικής, δηλαδή της μυθικής ή ποιητικής, σκέψης.

Ξεκινώντας από μια τέτοια αφετηρία, όλο και περισσότεροι ιστορικοί έφτασαν τις τελευταίες δεκαετίες στο συμπέρασμα πως η ιστορία έχει μεγαλύτερη σχέση με τη λογοτεχνία παρά με την επιστήμη. Η αντίληψη αυτή αμφισβητούσε τις παραδόχες ακριβώς πάνω στις οποίες βασιζόταν η σύγχρονη ακαδημαϊκή ιστορία. Η ιδέα πως η αντικειμενικότητα της ιστορικής έρευνας δεν είναι δυνατή επειδή η ιστορία δεν έχει αντικείμενο έβρισκε όλο και μεγαλύτερη απήχηση. Σύμφωνα μ' αυτήν ο ιστορικός είναι πάντα δέσμιος του κόσμου μέσα στον οποίο σκέπτεται, και οι σκέψεις του και οι αντιλήψεις του καθορίζονται από της κατηγορίες της γλώσσας εντός της οποίας λειτουργεί. Κατά συνέπεια, η γλώσσα διαμορφώνει την πραγματικότητα αλλά δεν αναφέρεται σ' αυτήν²⁶. Η ιδέα αυτή αναπτύχθηκε ιδιαίτερα στα πλαίσια της γλωσσολογικής και λογοτεχνικής θεωρίας από τη δεκαετία του 1960 και μετέπειτα²⁷, αν και η αντίληψη για τη γλώσσα στην οποία στηριζόταν είχε σκιαγραφηθεί στα Μαθήματα γενικής γλωσσολογίας του Φερντινάν ντε Σωσύρ που εκδόθηκαν το 1916²⁸, όπου η γλώσσα θεωρείται ως ένα αυτοτελές σύστημα. Ο Ρολάν Μπαρτ τη δεκαετία του 1960²⁹, και ο Χέντεν Χουάιτ τη δεκαετία του 1970³⁰ τόνισαν το λογοτεχνικό χαρακτήρα των ιστορικών κειμένων και τα μυθοπλαστικά στοιχεία που αναπόφευ-

25. Allan Megill, *Prophets of Extremity*.

26. Βλ. Κεφ. 10.

27. Βλ. Art Bernam, *From the New Criticism to Deconstruction: The Reception of Structuralism and Post-Structuralism*, Urbana 1988.

28. Ferdinand de Saussure, *Course in General Linguistics*, Λονδίνο 1983 [*Cours de linguistique général*, Παρίσι 1916· Μαθήματα γενικής γλωσσολογίας, Αθήνα 1979].

29. Βλ. Roland Barthes, «The Discourse of History», μτφρ. Stephen Bann, στο *Comparative Criticism: A Yearbook*, τ. 3, 1981, 3-28.

30. Βλ. παραπάνω, σημ. 3.

ΠΛΟΣΣΑ

κατα περιέχουν. Αναπτύσσοντας περαιτέρω την αντίληψη του Σωσύρ για τη γλώσσα ως ένα κλειστό σύστημα σημείων, θεωρητικοί της λογοτεχνίας στη Γαλλία και στις Ηνωμένες Πολιτείες, όπως ο Ζακ Ντεριντά και ο Πωλ ντε Μαν, υποστήριξαν πως η γλώσσα περισσότερο κατασκευάζει την πραγματικότητα παρά αναφέρεται σ' αυτήν. Σύμφωνα με το γνωστό αφορισμό του Ντεριντά, «δεν υπάρχει τίποτα έξω από το κείμενο»³¹. Το κείμενο δεν είναι ανάγκη να έχει μια γραπτή ή λεκτική μορφή. Οι κουλτούρες είναι κι αυτές κείμενα, όπως θα έδειχναν ανθρωπολόγοι σαν τον Clifford Geertz³². Κι όχι μόνον είναι μη αναφορικά κείμενα, αλλά ούτε έχουν ένα μονοσήμαντο νόημα. Κάθε κείμενο μπορεί να διαβαστεί με αναρίθμητους τρόπους. Η πρόθεση του συγγραφέα δεν έχει πια σημασία, όχι μόνο γιατί είναι πολυεπίπεδη και αντιφατική, αλλά και γιατί το κείμενο υπάρχει ανεξαρτήτως του συγγραφέα. Εφαρμοζόμενο αυτό στην ιστορία, σημαίνει ότι, σε τελευταία ανάλυση, κάθε ιστορικό έργο είναι ένα λογοτεχνικό έργο που πρέπει να κρίνεται με κατηγορίες που προέρχονται από τη λογοτεχνική κριτική.

Αυτή είναι μια γραμμή επιχειρηματολογίας που υποστηρίχθηκε σταθερά από τη γαλλική και αμερικανική λογοτεχνική θεωρία από τότε που τη διατύπωσε ο Μπαρτ τη δεκαετία του 1960. Ο Μπαρτ αρνήθηκε τη διάκριση ανάμεσα σε ιστορία και λογοτεχνία, και μαζί μ' αυτήν και τη διάκριση ανάμεσα σε γεγονός και μυθοπλασία, η οποία ήταν κοινώς αποδεκτή στη δυτική σκέψη από τότε που τη διατύπωσε ο Αριστοτέλης στην Ποιητική του. Αυτή η κριτική του ιστορικού ρεαλισμού συνδεόταν με μια κριτική της σύγχρονης κοινωνίας και κουλτούρας. Έτσι ο Μπαρτ υποστήριζε πως «ο ρεαλισμός του ιστορικού λόγου αποτελεί τμήμα ενός γενικού πολιτισμικού μοντέλου... [το οποίο] οδηγεί σ' έναν αλλοτριωτικό φетиχισμό του "πραγματικού", μέσω του οποίου οι άνθρωποι προσπαθούν να αρνηθούν την ελευθερία τους και το ρόλο τους ως δημιουργών νοήματος»³³. Σε ανάλογο πνεύμα, ο Χέντεν Χουάιτ επισήμανε «την απροθυμία να θεωρηθούν οι ιστορικές αφηγήσεις αυτό που εμφανέστατα είναι: λεκτικές μυθοπλασίες, που το περιεχόμενό τους έχει περισσότερο επινοηθεί παρά ανακαλυφθεί, και οι μορφές τους έχουν πε-

31. Jacques Derrida, *Of Grammatology*, Βαλτιμόρη 1976, σ. 158. [*De la grammatologie*, Παρίσι 1967· *Περί γραμματολογίας*, Αθήνα 1990].

32. Clifford Geertz, *The Interpretation of Cultures*, Νέα Υόρκη 1973.

33. Βλ. Lionel Gossman, «History and Literature: Reproduction or Signification», στο Robert H. Canary και Henry Kozicki (επιμ.), *The Writing of History: Literary Form and Historical Understanding*, Μάντισον 1978, σ. 32-33.

Μπαρτ → Κριτική Ιστορικών Ρεαλισμού

Επαγγελματοποίηση Josep-Sπουδών

ρισσότερα κοινά με τα λογοτεχνικά τους αντίστοιχα παρά με αυτά των επιστημών»³⁴. Προχωρώντας παραπέρα την κριτική της υποτιθέμενης αυθεντίας στη σύγχρονη κοινωνία, ο Hans Kellner προσήψε στην «αλήθεια» και στην «πραγματικότητα» πως αποτελούν τα κυριότερα εξουσιαστικά όπλα στην εποχή μας»³⁵. Όλα αυτά καταλήγουν στην απόρριψη του τρόπου με τον οποίο οι ιστορικοί διεξήγαν την ιστορική έρευνα από την κλασική αρχαιότητα, και ειδικότερα από την εποχή της επαγγελματοποίησης των ιστορικών σπουδών. Όπως επισημαίνει ο Robert Berkhofer: «Επειδή οι συμβατικοί ιστορικοί επιχειρούν να συμφιλιώσουν διαφορετικές ερμηνείες αναφερόμενοι σε γεγονότα, και όχι με επιχειρήματα πάνω στη φύση των ιδίων των αφηγήσεων, είναι αναγκασμένοι να παίρνουν ως δεδομένο στην πράξη πως τα γεγονότα συσχετίζονται με ένα είδος καταναγκαστικής πραγματικότητας». Από τη στιγμή που αρνείται την αναφορά στα γεγονότα, «η σύγχρονη λογοτεχνική θεωρία αμφισβητεί τα ίδια τα βάθρα της ισχύουσας ιστορικής πρακτικής»³⁶.

Όμως οι επικριτές του ιστορικού ρεαλισμού που επέμεναν στην αυτονομία των κειμένων σπανίως προχώρησαν πέρα από θεωρητικές διακηρύξεις, στην αντιμετώπιση συγκεκριμένων ιστορικών ζητημάτων, που γι' αυτούς δεν μπορούν να είναι παρά γλωσσικές κατασκευές. Οι εκπρόσωποι του ρεύματος που αυτοαποκλήθηκε «Νέος Ιστορισμός»³⁷ ασχολήθηκαν πιο άμεσα με τη λογοτεχνία και την κουλτούρα μέσα σ' ένα ιστορικό πλαίσιο, ιδιαίτερα αυτό της ελισαβετιανής Αγγλίας³⁸, προσεγγίζοντάς το μέσα από τη λογοτεχνική του παραγωγή, καθώς και με τη

34. Hayden White, «The Historical Text as Literary Artifact», στο *Tropics of Discourse*, σ. 82.

35. Hans Kellner, «The Politics of Interpretation», στο W.J.T. Mitchell, (επιμ.), *The Politics of Interpretation*, Σικάγο 1982, σ. 301.

36. Robert Berkhofer, «The Challenge of Poetics to (Normal) Historical Practice», *Poetics Today* 9 (1988), σ. 435-452. Εδώ ο Berkhofer κάθε άλλο παρά εντελώς αρνητικός είναι απέναντι στον ιστορικό ρεαλισμό.

37. Βλ. το πρόσφατο εξαιρετικό άρθρο του John H. Zammito, «Are We Being Theoretical Yet? The New Historicism, The New Philosophy of History, and 'Practicing Historians'», *The Journal of Modern History* 65 (1993), σ. 783-814 και Jan R. Veenstra, «The New Historicism of Stephen Greenblatt: On Poetics of Culture and the Interpretation of Shakespeare», *History and Theory* 34 (1995), σ. 174-198. Βλ. επίσης H. Aram Veeser (επιμ.) *The New Historicism*, Νέα Υόρκη 1989.

38. Βλ. Stephen Greenblatt, *Renaissance Self-Fashioning: From More to Shakespeare*, Σικάγο 1980. *Shakespearean Negotiations: The Circulation of Social Energy in Elizabethan England*, Οξφόρδη 1988 (επιμ.), *The Power of Forms in the English Renaissance*, Norman, Okla. 1982.

Poetics

J. Zammito;

συνάντηση των Ευρωπαίων με τους παλιούς κατοίκους του Νέου Κόσμου³⁹. Οι δύο αυτές ομάδες συμφωνούσαν πάνω σε βασικές θέσεις της μεταμοντέρνας λογοτεχνικής θεωρίας για την κεντρικότητα και την αδιαφάνεια της γλώσσας, καθώς και πάνω σε ανθρωπολογικές αντιλήψεις για τις κουλτούρες ως συμβολικά δίκτυα νοήματος. Όμως οι Νέοι Ιστορικιστές δεν δέχονται την αυτονομία των κειμένων, βλέποντας τα κειμένα ως μέρος σύνθετων συμβολικών διαπραγματεύσεων οι οποίες ανακλούν σχέσεις εξουσίας τις οποίες κατανοούν εν μέρει με φουκωικούς, και εν μέρει με μαρξιστικούς, όρους. Τα κείμενα που αποτελούν τη βάση των αναλύσεών τους είναι διαμορφωμένα μέσα από την ίδια πολιτισμική διαλεκτική που διαμορφώνει γενικά την κοινωνία, εντός της οποίας δρουν, από την εποχή του πρώιμου καπιταλισμού, οι δυνάμεις της αγοράς. Γι' αυτούς, όπως και για τον κοινωνιολόγο Πιερ Μπουρντιέ, οι δυνάμεις αυτές παίρνουν τη μορφή όχι ενός υλικού αλλά ενός πολιτισμικά διαπραγματεύσιμου συμβολικού κεφαλαίου. Υπογραμμίζοντας την πολλαπλότητα των νοημάτων κάθε λογοτεχνικού και πολιτισμικού κειμένου, ασκούν στις πρακτικές της «συμβατικής ιστορίας», μια κριτική ανάλογη μ' αυτήν των μεταμοντερνιστών, στοχεύοντας σ' αυτό που ο Stephen Greenblatt, ο εισηγητής του Νέου Ιστορικισμού, ονομάζει «Ποιητική της Κουλτούρας»⁴⁰.

Οι ριζοσπαστικές κριτικές των καθιερωμένων μεθόδων ιστορικής έρευνας που κυριάρχησαν στις θεωρητικές συζητήσεις για την ιστορία από τη δεκαετία του 1970 ως σήμερα άσκησαν μια σημαντική μεν, αλλά, παρ' όλα αυτά, περιορισμένη, επίδραση στον τρόπο που γράφεται η ιστορία. Αν ασπαζόταν κανείς τις θέσεις αυτής της κριτικής, τότε το γράψιμο της ιστορίας θα καθίστατο αδύνατο. Ήταν σαφές πως η ιστορία έχει λογοτεχνικά χαρακτηριστικά. Ο ιστορικός, όπως έδειξε ο F. A. Ankersmit⁴¹, χρησιμοποιεί πάντοτε μεταφορές για να δημιουργήσει ιστορικές εικόνες. Η διαφορά ανάμεσα σ' αυτό που αποκαλεί μοντέρνα ιστοριογρα-

39. B.A. Stephen Greenblatt, *Marvellous Possessions: The Wonder of the New World*, Σικάγο 1991.

40. Stephen Greenblatt, «Towards a Poetics of Culture», στο βιβλίο του *Learning to Curse: Essays in Early Modern Culture*, Νέα Υόρκη 1990.

41. F. A. Ankersmit, «History and Postmodernism», *History and Theory* 28 (1989), σ. 137-153, αναδημοσιευμένο στο *History and Tropology*, Μπέρκλεϊ 1994· επίσης Ankersmit, «Historicism: An Attempt at Synthesis», *History and Theory* 34 (1995), σ. 143-161, G. Iggers, «Comments» στο ίδιο, σ. 162-167, και η απάντησή του Ankersmit, στο ίδιο, σ. 168-173.

Διαφορά < μοντέρνας < 49-2
20-2
μεταμοντέρνα ιστοριογρ.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

27

φία, είτε ρανκικής είτε κοινωνικο-επιστημονικής κατεύθυνσης, και στη μεταμοντέρνα θέση έγκειται στην εμμονή της τελευταίας στο μεταφορικό, μη αναφορικό χαρακτήρα κάθε ιστορικού κειμένου και στην υπατάξη της πρώτης πως υπάρχει μια ιστορική υπόσταση ξέχωρη από τη γραφή ή την ποιητική του ιστορικού. Ο Hans Kellner, σ' ένα ανάλογο πνεύμα, θεωρεί όλη την παράδοση της σύγχρονης ακαδημαϊκής ιστορίας σαν μια εκτροπή από την παλιότερη προνεωτερική αντίληψη για την ιστορία ως μορφή της ρητορικής⁴².

Αλλά το ζήτημα προφανώς δεν είναι τόσο απλό. Γιατί και οι ιστορικοί τής προ της επαγγελματικοποίησης περιόδου που έβλεπαν τους εαυτούς τους σαν ρήτορες που η ιστορία τους πρέπει να περιέχει παραδείγματα, μαθήματα για τη ζωή, αισθάνονταν ταυτόχρονα υποχρεωμένοι να διηγούνται αληθινές ιστορίες. Η γενική τάση των πρόσφατων συζητήσεων, όπως της ανοιχτής συζήτησης με θέμα «Μυθοπλασία, Αφηγηματικότητα, Αντικειμενικότητα» που έγινε στα πλαίσια του Διεθνούς Συνεδρίου Ιστορικών Επιστημών στο Μόντρεαλ το 1995⁴³, είναι να παίρνει μια ενδιάμεση θέση, αναγνωρίζοντας, σύμφωνα με τη διατύπωση του Ροζέ Σαρτιέ, πως «η ιστορία, παρότι είναι κι αυτή μια μορφή αφήγησης ανάμεσα σε πολλές, έχει εντούτοις μια ιδιαιτερότητα, καθώς διατηρεί μια ειδική σχέση με την αλήθεια. Πιο συγκεκριμένα, οι αφηγηματικές κατασκευές της στοχεύουν στην ανάπλαση ενός παρελθόντος που πράγματι υπήρξε. Αυτή η αναφορά σε μια πραγματικότητα που προϋπάρχει του ιστορικού κειμένου και τοποθετείται εκτός αυτού, και της οποίας το κείμενο οφείλει να δώσει μια συνεκτική αφήγηση [...] είναι αυτό που συνιστά την ιστορία και τη διαφοροποιεί από το θρύλο ή την πλαστογραφία»⁴⁴.

Η διάκριση μεταξύ αλήθειας και ψεύδους παραμένει θεμελιώδης για το έργο του ιστορικού. Η έννοια της αλήθειας έχει καταστεί απείρως συνθετότερη μέσα από την πορεία της κριτικής σχέψης των τελευταίων χρόνων. Είναι σίγουρο πως το αξίωμα της «απόλυτης αντικειμενικότητας»

42. Βλ. την αδημοσίευτη ακόμα ανακοίνωση του Kellner στη συνεδρία «Fictionality, Narrativity, Objectivity» στο Διεθνές Συνέδριο Ιστορικών Επιστημών στο Μόντρεαλ, 27 Αυγούστου - 3 Σεπτεμβρίου 1995· βλ. επίσης Kellner, *Language and Historical Representation: Getting the Story Crooked*, Μάντισον 1989· Kellner και F. A. Ankersmit (επιμ.), *A New Philosophy of History*, Σικάγο 1995.

43. Βλ. τα *Actes/Proceedings* του 18ου Διεθνούς Συνεδρίου Ιστορικών Επιστημών, Μόντρεαλ 1995, σ. 159-182.

[44] Roger Chartier, ό.π., σ. 174.

τας και επιστημονικότητας της ιστορικής γνώσης δεν γίνεται πια ανεπιφύλακτα αποδεκτό»⁴⁵. Παρ' όλα αυτά, η έννοια της αλήθειας, και μαζί μ' αυτήν και το καθήκον του ιστορικού να αποφεύγει και να αποκαλύπτει την πλαστογράφηση, κάθε άλλο παρά έχουν εγκαταλειφθεί. Ο ιστορικός, ως καταρτισμένος επαγγελματίας, εξακολουθεί να εργάζεται κριτικά με τις πηγές που του δίνουν τη δυνατότητα να έρχεται σε επαφή με την παρελθούσα πραγματικότητα. Η διάκριση ορθολογικότητας και ανορθολογικότητας στην ιστορική αναζήτηση δεν στηρίζεται πάνω σε μια αφηρημένη έννοια της αλήθειας ή της αντικειμενικότητας αλλά πάνω στην ιδέα της ιστορίας ως ερμηνευτικής κοινότητας, ως μιας εφαρμοσμένης επιστήμης που εργάζεται με επαγγελματικά κριτήρια⁴⁶.

Η φυγή από τη πραγματικότητα του παρελθόντος στην πρόσφατη φιλολογική, γλωσσολογική και ιστορική σκέψη ανακλά μια βαθιά δυσανεμία για τις αλλοτριωτικές όψεις του σύγχρονου πολιτισμού. Στο βαθμό που η επιστήμη κατείχε έναν κεντρικό ρόλο μέσα σ' αυτόν τον πολιτισμό, οι επιστημονικές προσεγγίσεις, συμπεριλαμβανομένης και της σύγχρονης ακαδημαϊκής ιστορικής παράδοσης, έγιναν στόχοι επιθέσεων. Η κριτική αυτή είχε, βέβαια, και πολιτικές συνεπαγωγές. Αυτό που ξεκίνησε το δέκατο ένατο αιώνα και το πρώτο μισό του εικοστού, με τον Μπούρχχαστ, τον Νίτσε, και αργότερα με τον Χάιντεγγερ, ως απόρριψη της ανθρωπιστικής παράδοσης του Διαφωτισμού από μια ελιτίστικη, αντιδημοκρατική σκοπιά, βρήκε τη συνεχείά του μετά το 1945 σε διανοητές σαν το Ζαν-Πωλ Σαρτρ και τη Σχολή της Φρανκφούρτης — Τεοντόρ Αντόρνο και Μαξ Χόρκχαϊμερ — οι οποίοι γενικά ταυτίζονταν με την αριστερά, αλλά δεν θεωρούσαν πια την πίστη του Διαφωτισμού στον ορθό λόγο και στην επιστήμη ως ένα μέσο απελευθέρωσης των ανθρώπων αλλά, αντιθέτως, ως ένα μέσο ελέγχου και χειραγώγησής του.⁴⁷ Αν ο Διαφωτισμός επιδίωκε να απελευθερώσει τους ανθρώπους από μύθους και αυταπάτες, οι επικριτές που επιδίωκαν να απελευθερώσουν τους ανθρώπους από την έλλειψη ηθικού νοήματος που, κατά τη γνώμη τους, συνεπαγόταν η λογική — ή η ορθολογιστική κατ' αυτούς — προσέγγιση της ζωής και της πραγματικότητας. Ο επιστημονικός ορθός λόγος μεταμορφώθηκε ξαφνικά σε τέρας. Ο Φουκώ και ο Ντερριντά

45. Στο ίδιο.

46. Zammito, «Are We Being Theoretical Yet?», σ. 804.

47. Βλ. Max Horkheimer και Theodor Adorno, *Dialectic of Enlightenment*, Νέα Υόρκη 1975. [Dialektik der Aufklärung, 1972. Η διαλεκτική του Διαφωτισμού, Αθήνα 1986 και 1996.]

συμφώνησαν πως η δυτική φιλοσοφική παράδοση από την εποχή του Σωκράτη, θέτοντας στο επίκεντρο τον αφηρημένο ορθό λόγο, νομιμοποιούσε εξουσιαστικά μοντέλα⁴⁸, ενώ η Τζόαν Σκοτ (Joan Scott), γράφοντας από μια φεμινιστική οπτική, τεκμηρίωσε την παρουσία της πατριαρχικής εξουσίας μέσα στον ίδιο τον καθημερινό λόγο⁴⁹.

Αυτή η μεταμοντέρνα κριτική περιείχε σημαντικά και βάσιμα στοιχεία. Έδειχνε πως η αντίληψη για μια ενιαία ιστορία δεν μπορεί να στηριχθεί, πως η ιστορία χαρακτηρίζεται όχι μόνον από συνέχεια αλλά και από ρήξεις. Οι μεταμοντερνιστές φωστά εφισμαίνουν τις ιδεολογικές παραδοχές που ενυπάρχουν στον κυρίαρχο λόγο της επαγγελματικής ιστορίας. Ορθώς επίσης αμφισβητούν τις υπερβολικές της αξιώσεις να μιλά με την αυθεντία των ειδικών. Έχουν όμως την τάση να πετάξουν το μωρό μαζί με τα νερά όταν αρνούνται κάθε δυνατότητα ορθολογικού ιστορικού λόγου, και όταν αμφισβητούν την έννοια της ιστορικής αλήθειας, και, μαζί μ' αυτήν, και την έννοια του ιστορικού ψεύδους. Έτσι καταργούν όχι μόνον το, ομολογουμένως ρευστό, όριο μεταξύ του ιστορικού λόγου, ο οποίος πάντοτε εμπεριέχει μυθοπλαστικά στοιχεία, και της μυθοπλασίας, η οποία γενικά επιχειρεί και αυτή να ερμηνεύσει την πραγματικότητα, αλλά επίσης και το όριο μεταξύ της έντιμης επιστημονικής δουλειάς και της προπαγάνδας. Αυτό το θόλωμα των ορίων έχει αποδειχθεί ιδιαίτερα προβληματικό στις πρόσφατες συζητήσεις για το Ολοκαύτωμα ως ιστορικό γεγονός⁵⁰. Οι αντιφάσεις της διάλυσης της ιστορίας μέσα σε μια καθαρά μυθοπλαστική λογοτεχνία γίνονται εμφανείς στην αποδοχή εκ μέρους του Χέντεν Χουάιτ ότι όσο κι αν είναι απαράδεκτη από ηθική άποψη η άρνηση της πραγματικότητας του Ολοκαυτώματος, είναι αδύνατο με μια ιστορική αφήγηση να αποδειχθεί αντικειμενικά ότι αυτό συνέβη⁵¹.

Η πρόκληση του μεταμοντερνισμού είχε μια σημαντική επίδραση στην ιστορική σκέψη και γραφή δίχως, ωστόσο, να διαρρήξει τις συνέ-

⁴⁸ Βλ. Megill, *Prophets of Extremity*.

⁴⁹ Βλ. Joan Scott, *Gender and the Politics of History*, Νέα Υόρκη 1988 [Ένα κεφάλαιό του μεταφρασμένο στα ελληνικά με τίτλο «Το φύλο: μια χρήσιμη κατηγορία της ιστορικής ανάλυσης» περιέχεται στο: Ε. Αβδελά - Α. Παρρά (επιμ.), *Συντηρητικές ιστορίες. Γυναίκες και φύλο στην ιστορική αφήγηση*, Αθήνα 1997, σ. 285-327.]

⁵⁰ Βλ. Saul Friedlaender (επιμ.), *Probing the Limits of Representations: Nazism and the Final Solution*, Καμπριτζ Μασσ. 1992.

⁵¹ Hayden White, «Historical Emplotment and the Problem of Truth», στο ίδιο, σ. 37-53.

χειες με τις παλιότερες αντιλήψεις και πρακτικές. Ο μεταμοντερνισμός ανακλά μια κοινωνία και μια κουλτούρα υπό μετασχηματισμόν στην οποία έχουν κλονιστεί οι παλιές βεβαιότητες για τη βιομηχανική ανάπτυξη, οι αυξανόμενες οικονομικές προσδοκίες, και οι παραδοσιακοί κανόνες των μεσαίων τάξεων. Η κατάσταση αυτή ανακλάται και στην ιστοριογραφία της τελευταίας εικοσαετίας. Το αντικείμενο της ιστορίας μετατοπίστηκε από τις κοινωνικές δομές και διαδικασίες στην κουλτούρα, υπό την ευρεία έννοια της καθημερινής ζωής. Η ιστορία απέκτησε και πάλι ανθρώπινο πρόσωπο καθώς άρχισε να δίνεται και πάλι προσοχή στα άτομα, αυτή τη φορά όμως όχι στα διάστημα και ισχυρά, αλλά στους κοινούς θνητούς. Μια σχολή ιστορικών προσπάθησε να αντικαταστήσει τη μελέτη των μακροϊστορικών και μακροκοινωνικών διαδικασιών μ' αυτό που ονόμασαν μικροϊστορία, επικεντρούμενη πάνω σε μικρές κοινωνικές μονάδες που αποτελούνται από συγκεκριμένα άτομα. Η νέα έμφαση στην κουλτούρα της καθημερινής ζωής έφερε την ιστορία σε στενή επαφή με την ανθρωπολογία του Clifford Geertz. «Συμφωνώντας με τον Μαξ Βέμπερ, ότι ο άνθρωπος είναι ένα ζώο που έχει πιαστεί σε ιστούς νοήματος τους οποίους ο ίδιος έχει υφάνει», ο Geertz θεωρεί πως «κουλτούρα είναι αυτοί ακριβώς οι ιστοί, και επομένως η ανάλυσή της δεν είναι μια πειραματική επιστήμη που ψάχνει να βρει νόμους, αλλά μια ερμηνευτική που αναζητά το νόημα». Ο μελετητής της κουλτούρας επιδιώκει την «ερμηνεία [...] τη μετάφραση κοινωνικών εκφράσεων [οι οποίες είναι] επιφανειακά αινιγματικές». Έτσι η νέα πολιτισμική ιστορία, όπως και η «ερμηνευτική» (hermeneutics) του κλασικού ιστορικισμού, δεν ασχολείται με την εξήγηση (explanation) αλλά με την «ερμηνεία» (explication), με την απόπειρα ανάπλασης του νοήματος των κοινωνικών εκφράσεων οι οποίες της χρησιμεύουν ως κείμενα⁵².

Όμως η ερμηνευτική της νέας ιστορίας διαφέρει από κείνην της σχολής του Ράνκε. Η δεύτερη όχι μόνον είχε διαφορετικό αντικείμενο, τις

52. Clifford Geertz, «Thick Description: Toward an Interpretive Theory of Culture», στο βιβλίο του *The Interpretation of Cultures: Selected Essays*, Νέα Υόρκη 1973, σ. 5· βλ. επίσης τον ορισμό της κουλτούρας στο «Religion as a Cultural System» στο ίδιο, σ. 89: «Η αντίληψη που υιοθετώ για την κουλτούρα δεν έχει ούτε πολλαπλές αναφορές, ούτε, απ' όσο μπορώ να δω, καμιά ασυνήθιστη αμφισημία: δηλώνει ένα ιστορικά μεταδιδόμενο σύνολο νοημάτων που ενσαρκώνεται σε σύμβολα, ένα σύνολο κληρονομημένων αντιλήψεων που εκφράζεται σε συμβολικές μορφές μέσω των οποίων οι άνθρωποι επικοινωνούν, διαιωνίζουν και αναπτύσσουν τη γνώση τους για τη ζωή και τις στάσεις τους απέναντί της».

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ηγετικές προσωπικότητες μέσα στα πλαίσια μεγάλων πολιτικών θεσμών, αλλά επίσης έπαιρνε ως δεδομένο πως τα κείμενα περιέχουν ένα διαυγές νόημα το οποίο μπορούσε να αναπλάσει μέσα από τη φιλολογική ανάλυση. Ο Ράνκε και η σχολή του πίστευαν ακόμα ότι η ιστορία είναι θετική επιστήμη, αν και διέφερε στο αντικείμενο και στις μεθόδους της από τις εξηγητικές (explanatory) επιστήμες. Για τη νέα πολιτισμική ιστορία, οι κεντρικοί θεσμοί του κράτους, της Εκκλησίας και της παγκόσμιας αγοράς έχουν θρυμματιστεί, και το νόημα των κειμένων δεν είναι πια διάφανο, αλλά διάσπικτο από αντιφάσεις και ρήξεις.

Όλα αυτά ενίσχυαν τις επιθέσεις του μεταμοντερνισμού ενάντια στις έννοιες της αντικειμενικότητας και της επιστημονικής μεθόδου, επιθέσεις που κατέληγαν στην κατάργηση της διάκρισης ανάμεσα σε ιστορική και μυθοπλαστική αφήγηση. Όμως, μία εξέταση της ιστοριογραφίας των είκοσι τελευταίων χρόνων, σαν αυτήν που επιχειρώ σ' αυτό το βιβλίο, μας δείχνει ότι αν και οι ιστορικοί έγιναν πιο επιφυλακτικοί απέναντι στην αυθεντία της επιστήμης, εξακολούθησαν πάντως να δουλεύουν με την πεποίθηση πως έχουν να κάνουν μ' ένα πραγματικό και όχι μ' ένα φανταστικό παρελθόν, και πως αυτό το πραγματικό παρελθόν, παρότι είναι προσεγγίσιμο μόνο μέσω του μυαλού τους, απαιτεί ωστόσο μεθόδους και προσεγγίσεις που να στηρίζονται σε μια ερευνητική λογική. Το παράδοξο είναι, ότι ενώ η μεταμοντέρνα σκέψη αμφισβητούσε όλο και περισσότερο την αυθεντία του επαγγελματία επιστήμονα, στην πράξη η δουλειά του ιστορικού υφίστατο τις πιέσεις μιας εντεινόμενης επαγγελματικοποίησης. Παρότι στα τέλη του αιώνα μας έγιναν εκκλήσεις, από το κίνημα του History Workshop⁵³, προς τους εκτός των πανεπιστημίων πολίτες που ενδιαφέρονται να αναζητήσουν τις ρίζες τους, τελικά και η νέα πολιτισμική ιστορία υπήρξε μια υπόθεση σχεδόν αποκλειστικά πανεπιστημιακή. Η αμφισβήτηση της επιστημονικότητας της ιστορικής έρευνας προερχόταν από άλλους κλάδους — από θεωρητικούς και κριτικούς της λογοτεχνίας που ήθελαν να διαλύσουν την ιστορία μέσα στη μυθοπλαστική λογοτεχνία. Το εντυπωσιακό όμως είναι ότι και η ίδια η λογοτεχνική κριτική, που κάποτε ήταν ένας χώρος ανεξάρτητων δανοουμένων που έγραφαν σε εφημερίδες και περιοδικά, εγκλωβίστηκε βαθμιαία μέσα στα ακαδημαϊκά πλαίσια. Παρ' όλους τους θεμελιακούς φιλοσοφικούς επαναπροσανατολισμούς, η ακαδημαϊκή κουλτούρα, π.χ. τα απαιτούμενα προσόντα για την κατάκτηση μιας θέσης και για μια

53. Για το κίνημα του History Workshop βλ. παρακάτω, σ. 121-126.

53. Για μια ιστορία

πετυχημένη καριέρα, έδειξε μια αξιοσημείωτη σταθερότητα από την εποχή της καθιέρωσης της επαγγελματικής ιστοριογραφίας στα γερμανικά πανεπιστήμια στις αρχές του δέκατου ένατου αιώνα μέχρι σήμερα. Έτσι, παρ' όλες τις εκκλήσεις για αποκήρυξη των επιστημονικών ηθών, αυτά στην πράξη αποδείχθηκαν ανθεκτικά.

Αυτό είχε μεγάλη σημασία για την ίδια την ύπαρξη σημαντικού ιστορικού έργου. Η ιστορία εξακολούθησε να είναι μια διδασκόμενη τέχνη. Οι ιστορικοί των δεκαετιών του 1970 και του 1980 έμαθαν από τους ανθρωπολόγους τη σημασία που έχει η κουλτούρα για την κατανόηση της πολιτικής και κοινωνικής συμπεριφοράς. Έτσι οι μελέτες της Γαλλικής Επανάστασης, για παράδειγμα, πήραν μια νέα κατεύθυνση. Τη θέση του τονισμού των ταξικών και οικονομικών παραγόντων που χαρακτήριζε στα μέσα του εικοστού αιώνα τις μαρξιστικές αναλύσεις του Ζωρζ Λεφέβρ⁵⁴ και του Αλμπέρ Σομπούλ⁵⁵ αλλά και την αντιμαρξιστική ανάλυση του Alfred Cobban⁵⁶, πήρε μια μεγαλύτερη έμφαση στην κουλτούρα, στη γλώσσα, στα σύμβολα και στις τελετουργίες που βρίσκουμε στα κείμενα των Φρανσουά Φυρέ⁵⁷, Λυν Χαντ⁵⁸, William Sewell⁵⁹ και Simon Schama⁶⁰ τις δεκαετίες του 1980 και του 1990. Τελικά βέβαια και οι νέοι ιστορικοί της κουλτούρας ήταν αναγκασμένοι, όπως και οι παραδοσιακοί τους προκάτοχοι, να γυρίσουν στα αρχεία. Παρότι ήταν πολύ αυστηροί απέναντι στις παραδοχές των προηγούμενων κοινωνικο-επιστημονικών προσεγγίσεων, χρησιμοποίησαν, συχνά με τη βοήθεια της σύγχρονης τεχνολογίας των υπολογιστών, εμπειρικά ευρήματα για να

54. Georges Lefebvre, *The French Revolution*, 2 τόμοι, Νέα Υόρκη 1970 [*La Révolution française*, Παρίσι 1951]· επίσης του ίδιου *The Coming of the French Revolution*, Πρίνστον 1989.

55. Albert Soboul, *The French Revolution 1787-1799*, Λονδίνο 1989· [*La Révolution française*, Παρίσι 1982]· επίσης του ίδιου, *The Parisian Sans Culottes and the French Revolution*, Westport 1979 [*Les Sans-culottes parisiens en l' an II: mouvement populaire et gouvernement révolutionnaire (1793-1794)*, Παρίσι 1958, 1968].

56. Alfred Cobban, *The Social Interpretation of the French Revolution*, Καίμπριτζ 1968.

57. François Furet, *Interpreting the French Revolution*, Καίμπριτζ 1981· επίσης, F. Furet και Mona Ozouf (επιμ.), *The Transformation of Political Culture*, 3 τόμοι, Οξφόρδη 1989.

58. Lynn Hunt, *Politics, Culture, and Class in the French Revolution*, Μπέρκλεϊ 1986.

59. William Sewell, *Work and Revolution in France, The Language of Labor from the Old Regime to 1848*, Καίμπριτζ 1980.

60. Simon Schama, *Citizens*, Νέα Υόρκη 1990.

τεκμηριώσουν την ερμηνευτική ανάπλαση της τοπικής κουλτούρας.

Ενώ τα έργα των δεκαετιών του 1970 και του 1980 τόνιζαν τη σημασία της κουλτούρας εις βάρος της πολιτικής και των ευρύτερων κοινωνικών διαδικασιών, τα γεγονότα μετά το 1989 έκαναν σαφές πως αυτές δεν μπορούν να αγνοούνται. Όσο κι αν είναι πλέον δύσκολο, ύστερα από όλα τα φοβερά που συνέβησαν στον αιώνα μας, να αποδίδει κανείς, ακολουθώντας τη θεωρία του εκσυγχρονισμού, οποιουσδήποτε ιδιαίτερους τίτλους στο δυτικό πολιτισμό ή να θεωρεί την ιστορία σαν μια ενιαία διαδικασία, είναι, παρ' όλα αυτά, σαφές πως οι πανίσχυρες δυνάμεις τις οποίες περιέγραφε αυτή η θεωρία λειτουργούν πράγματι στο σύγχρονο κόσμο. Βέβαια, η θεωρία του εκσυγχρονισμού υπήρξε γενικά υπεραισιόδοξη βλέποντας το σύγχρονο κόσμο ως το «τέλος της ιστορίας»⁶¹, την απόληξη μιας ανέλιξης. Επιπλέον, η κατάρρευση της σοβιετικής αυτοκρατορίας έδειξε την ανεπάρκεια της αποκλειστικής στήριξης σε πολιτικές, οικονομικές ή πολιτισμικές αναλύσεις, ενώ η ανθεκτικότητα των παλιότερων εθνικιστικών ή θρησκευτικών νοοτροπιών και η μεταμόρφωσή τους μέσα στις σύγχρονες συνθήκες, έτσι όπως εκδηλώθηκαν στις εθνικές συγκρούσεις και στις εκρήξεις των θρησκευτικών φονταμενταλισμών των τελευταίων χρόνων, κατέδειξαν ακόμα σαφέστερα τα όρια της θεωρίας του εκσυγχρονισμού. Αυτό που χρειάζεται να μπει στη θέση της είναι μια πλατιά ιστορική προσέγγιση που να παίρνει υπόψιν της και τις πολιτισμικές και τις θεσμικές πλευρές. Η μεταμοντέρνα κριτική της παραδοσιακής επιστήμης και της παραδοσιακής ιστοριογραφίας οδήγησε σε σημαντικές αναθεωρήσεις της ιστορικής σκέψης και πρακτικής. Δεν κατέστρεψε τη δέσμευση των ιστορικών στη σύλληψη της πραγματικότητας ούτε την πίστη τους, σε μια ερευνητική λογική, κατέδειξε όμως τη συνθετότητα και των δύο. Μπορούμε ίσως να δούμε την ιστορία της ιστοριογραφίας σαν έναν εξελισσόμενο διάλογο, ο οποίος, αν και ποτέ δεν φτάνει σε κάποιο τελικό συμπέρασμα, συμβάλλει στη διεύρυνση της οπτικής.

Η ιστορία μας ξεκινά με την επαγγελματοποίηση των ιστορικών σπου-

61. Βλ. E. G. Fukuyama, «The End of History?», *The National Interest* 9 (Καλοκαίρι 1989), σ. 3-18· επίσης του ίδιου *The End of History and the Last Man*, Νέα Υόρκη 1992 [Το τέλος της ιστορίας και ο τελευταίος άνθρωπος, Αθήνα 1993].

δών το δέκατο ένατο αιώνα. Η ιστοριογραφία είναι βέβαια πολύ αρχαιότερη. Οι άνθρωποι ασχολήθηκαν με το παρελθόν τους σε όλες τις κουλτούρες, αλλά με πολύ διαφορετικούς τρόπους. Έτσι, στη Δύση, συμπεριλαμβανομένου και του ισλαμικού κόσμου, και στην ανατολική Ασία η γραπτή ιστορία έπαιζε ένα σημαντικό ρόλο, αλλά το ίδιο σημαντικές ήταν και οι μη γραπτές μορφές ιστορίας, μνημεία, σύμβολα και λαϊκές παραδόσεις. Από την εποχή τουλάχιστον του Ηροδότου και του Θουκυδίδη στη Δύση και του Ssu'ma Chi'en στην Ανατολή έγινε μια συνειδητή προσπάθεια να διαχωριστεί η ιστορία από το μύθο και να πλησιάσει σε μια πιστή περιγραφή των γεγονότων του παρελθόντος. Παρ' όλα αυτά, δεν υπήρξε απόπειρα να διεκδικήσει η ιστορία το status μιας επιστήμης αυστηρότητας ανάλογης με των φυσικών επιστημών. Η καλλιέργεια της ιστορίας ως ένα λογοτεχνικό είδος που επιδιώκει να συλλάβει το παρελθόν πιστά και έντιμα αλλά και μ' έναν αισθητικά κομψό τρόπο διατηρήθηκε από την αρχαιότητα της κλασικής Δύσης και της ανατολικής Ασίας μέχρι σχετικά πρόσφατα. Μόνο το δέκατο ένατο αιώνα μετατράπηκε η ιστορία σ' έναν επαγγελματικοποιημένο γνωστικό κλάδο που θεωρούσε τον εαυτό του ως μια «επιστήμη» που υπηρετείται από επαγγελματικά καταρτισμένους ιστορικούς.

Οι αγγλόφωνοι δεν αισθάνονται άνετα με τον όρο «ιστορική επιστήμη» (Geschichtswissenschaft), που χρησιμοποιείται ευρέως στην ηπειρωτική Ευρώπη αλλά και στις γλώσσες της ανατολικής Ασίας για να διακρίνει την ιστορία ως επιστημονικό κλάδο από την ιστορία ως λογοτεχνική ενασχόληση. Ο όρος αυτός δεν συνηθίζεται στα αγγλικά, όπου με τον όρο «επιστήμη» συνήθως εννοούνται είτε οι συστηματικές φυσικές επιστήμες είτε μια ερευνητική και ερμηνευτική λογική που ακολουθεί το πρότυπο των φυσικών επιστημών, όπως συμβαίνει με τη συστηματικότητα και την αφαιρετικότητα που βρίσκουμε στις «κοινωνικές επιστήμες». Στις γλώσσες της ηπειρωτικής Ευρώπης οι λέξεις Wissenschaft (στα γερμανικά), science (στα γαλλικά), scienza (στα ιταλικά), ciencia (στα ισπανικά), ή nauk (στα ρωσικά) προσδιορίζουν μια συστηματική προσέγγιση σε οποιαδήποτε γνωστική σφαίρα, συμπεριλαμβανομένων των ανθρωπιστικών σπουδών, η οποία διέπεται από μεθόδους έρευνας που είναι αποδεκτοί από μια κοινότητα ειδικών.

Σ' αυτό το βιβλίο θα χρησιμοποιούμε τον όρο για να αναφερόμαστε στο σύγχρονο γνωστικό κλάδο της ιστορίας. Η εμφάνιση της ιστορικής επιστήμης μ' αυτή την έννοια συμπίπτει με την καθιέρωση της ιστορίας ως επαγγελματικού κλάδου που διδάσκεται και μελετάται στα πανεπι-

Επίσημα

Ιστορία ως Επιστήμη

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

35

στήμια. (Αυτός ο γνωστικός κλάδος δεν απέκτησε ποτέ τη εννοιολογική αυστηρότητα των φυσικών επιστημών ή των αναλυτικών κοινωνικών επιστημών εξαιτίας των στοιχείων της βούλησης, της πρόθεσης και του νοήματος που υπάρχουν στην ανθρώπινη συμπεριφορά, και τα οποία αντιστέκονται στον υψηλό βαθμό αφαίρεσης που διακρίνει τις σκληρότερες επιστήμες. Απαιτεί, παρ' όλα αυτά, τη συμμόρφωση σε μια ερευνητική λογική κοινώς αποδεκτή από τους ειδικούς, από τους οποίους τα κορίσματα της ιστορικής έρευνας μπορούν να ελεγχθούν για την εγκυρότητά τους το ίδιο όπως και στις άλλες επιστήμες. Απαιτεί επίσης από τον επιστήμονα να πάει πέρα από τα ακατέργαστα δεδομένα που προσφέρουν οι πηγές του, για να φτιάξει μια συνεκτική έκθεση η οποία πρέπει, όπως κάθε επιστημονικός λόγος, να εμπεριέχει και την εξήγησή. Η φύση της εξήγησης στην ιστοριογραφία προφανώς διαφέρει από αυτήν των σκληρών επιστημών γιατί πρέπει να λαμβάνει υπόψιν της όχι μόνον τις προθέσεις και την ιδιαιτερότητα των αντικειμένων της μελέτης της αλλά ακόμα και το ρόλο της υποκειμενικότητας του ερευνητή. Ο Τόμας Κuhn υποστήριξε πως ακόμα και στη φυσική οι έννοιες από τις οποίες συνίσταται το επιστημονικό έργο δεν είναι αποκλειστικό αποτέλεσμα εσωτερικών στον επιστημονικό κλάδο εξελίξεων και συζητήσεων, αλλά συνδέονται στενά με ευρύτερα διανοητικά ρεύματα της κουλτούρας μέσα στην οποία αυτό συντελείται⁶². Αν αυτό λοιπόν ισχύει για επιστήμες σαν τη φυσική, η οποία επιδιώκει εμφατικά να αποκλείσει τα υποκειμενικά στοιχεία από την επιστημονική κρίση, ακόμα περισσότερο ισχύει για την ιστορία η οποία αναγνωρίζει το ρόλο της υποκειμενικότητας ως ένα στοιχείο αναπόφευκτο στην επιστημονική έρευνα.

Τα παραπάνω δεν σημαίνουν ότι το έργο του επιστήμονα ή του ιστορικού μπορεί να ερμηνευθεί πρωτίστως με κοινωνιολογικούς όρους, ή ότι προέχει η ιδεολογική του λειτουργία. (Σημαίνουν όμως ότι την επιστήμη, και ιδιαίτερα την «ιστορική επιστήμη», η οποία τόσο στενά συνδέεται με τις ανθρώπινες αξίες και προθέσεις, πρέπει να τη βλέπουμε μέσα στο κοινωνικοπολιτισμικό και πολιτικό της πλαίσιο. Μια ιστορία της ιστοριογραφίας που εξετάζει μόνον τους εσωτερικούς στον κλάδο της ιστορίας παράγοντες, δεν είναι δυνατή. Μπορούμε να δεχθούμε πως ένα σύνολο ιστορικών στοιχείων μπορεί να εξεταστεί βάσει ορισμένων κανόνων κριτικής γύρω απ' τους οποίους υπάρχει μια συναίνεση μέσα στο

62. Thomas Kuhn, *The Structure of Scientific Revolutions*, 2η έκδοση, Σικάγο 1970 [*Η δομή των επιστημονικών επαναστάσεων*, Θεσσαλονίκη 1981].

γνωστικό κλάδο, όμως η ίδια συναίνεση είναι δύσκολο να επιτευχθεί αν το ίδιο σύνολο ενταχθεί σ' ένα ευρύτερο πλαίσιο γεγονότων και εξελίξεων. Όπως ανέφερα, η επιστήμη, κι εδώ συμπεριλαμβάνεται και η ιστορική επιστήμη, δεν μπορεί ποτέ να αναχθεί σ' ένα σύνολο άυλων, αφηρημένων διαδικασιών σκέψης, εσωτερικών στον επιστημονικό κλάδο, αλλά έχει να κάνει πάντοτε με ζωντανούς ανθρώπους οι οποίοι εργάζονται μέσα σε ακαδημαϊκούς ή επιστημονικούς θεσμούς, και οι οποίοι έχουν κάποια (πιστεύω) σχετικά με τη φύση της πραγματικότητας, τα οποία μοιράζονται με πολλούς άλλους συγχρόνους τους. Η επιστήμη προϋποθέτει πάντοτε μια κοινότητα ειδικών που να συμφωνεί πάνω σε κάποιες ερευνητικές πρακτικές και μορφές επικοινωνίας. Επομένως δεν είναι δυνατόν να διαχωριστεί η ιστορία ή η ιστοριογραφία από τους θεσμούς και το κοινωνικό και διανοητικό περιβάλλον μέσα στο οποίο ασκείται.

Τα τρία μέρη αυτού του βιβλίου ασχολούνται με την καθιέρωση της ιστορίας ως γνωστικού κλάδου, με την αμφισβήτηση της παραδοσιακής επιστήμης από τις κοινωνικές επιστήμες, και, τέλος, με την κριτική των κοινωνικο-επιστημονικών προσεγγίσεων από τη μεταμοντέρνα σκέψη και με το ποια επίδραση είχε αυτή η κριτική πάνω στη δουλειά του ιστορικού.

Κοινότητα Ειδικών
ΕΛΥΣΣ 1520 ΡΙΜΟΥ